

ЯНУШ СЛАВІНСЬКИЙ. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗВОЛІКАННЯ

Переклад із польської та передмова Олексія Сінченка

Переклад зроблено за першою публікацією: *Janusz Sławiński Zwłoki metodologiczne // Teksty : teoria literatury, krytyka, interpretacja 1978, nr 5 (41), 1–9.*

Невеликий есей професора Януша Славінського (*Janusz Sławiński*, 1934–2014), окрім власне історико-культурного контексту, спрямованого на ознайомлення студентів із доробком європейських інтелектуалів, має і важливе досвідне спрямування для вітчизняних гуманітаріїв. Методологічний плюралізм, який сьогодні виведений на рівень постулату й сприйнятий дослідницькими спільнотами, рідко піддається метатеоретичному осмисленню. Тому «зчитуваність» тексту польського теоретика літератури очевидна. Ця коротка синтетична й прогностична праця є своєрідним узагальненням тих тенденцій, що вирували в європейському літературознавстві кінця 1970-х років. Це спроба ухопити дискурсивність методологічних процесів як певної цільності: її становлення, розвиток і завершеність.

Фіксуючи факт надвиробництва теоретичного гуманітарного знання, Славінський обіграє один із т.зв. законів дослідника британського чиновництва Сиріла Норткота Паркінсона (1909–1993). Йдеться про закон зволікання, що його польський науковець трактує як *prawo zwłoki*, граючи на полісемантичності цього слова в польській мові. *Zwłoki* – це не лише вказівка на невиконання у визначений термін якоїсь дії, зволікання з її виконанням, але й щось мертво, позбавлене життя, унерухожене, те, що не підлягає оживленню.

У нашій ситуації літературознавчих псевдометодологічних баталій, ґрунтованих, з одного боку, на переказуванні вторинних, по-своєму перетравлених теорій, з іншого – в знятому відстоюванні такого привабливого своєю звичністю методологічного інструментарію радянських часів текст Славінського знову стає вкрай актуальним, а для нас, філологів, і самовикривальним.

Перечитуючи цей текст складається враження, що чоловік, зіптертий на лопату, через сорок років нарешті з'явився і на нашому пейзажі... Чи звернув уже хтось увагу на його призначення? Хто він, привид батька Гамлета чи двійник Фортінбраса? А може, це вже хтось інший – метачоловік із металопатою на нашому метапейзажі метатеоретичного метапровінційного метадискурсу?

Олексій Сінченко

Отож лише «сірим людям» випадає сьогодні пояснювати, що завдання методології в гуманітарних науках – обслуговувати предметні дослідження: історичні й теоретичні. Ми їм кажемо:

«Напевно Вас, милі слухачі, цікавить, чим же то власне ми займаємося в наших робітнях, лекційних залах і кабінетах. Отож насамперед ми намагаємося описувати, упорядковувати та пояснювати ті фактичні дані, що, на нашу думку, на те заслуговують. Потім ми розтрушуємо і систематизуємо насувані проблеми, у зв'язку з характером і прихованими властивостями отих даних. Однак наші намагання – і в першій, і в другій царині напевно були б невтішні, якби ми не докладали постійних зусиль для обмірковування доречних прийомів і методів, завдяки яким дані можуть поєднуватися в предметні наукові знання, а проблеми – в засадничі теорії. А якби хтось мав сумнів щодо значення цієї третьої площини наших досліджень, то його легко можна було б розвіяти відсиланням до повсякденного досвіду. Адже відомо, чим складніша дія, яку Ви маєте вчинити, тим більшою буде ваша залежність від засобу застосування – його доступності, функціональності, безвідмовності. Той, хто систематично виконує подібні дії (прибирає, варить чи ремонтує друкарські машинки), частину своєї щоденної праці спрямовує на роботу з потрібними для неї засобами. Не досить зібрати з них необхідний комплект. Адже їх треба зберігати у відповідних умовах, консервувати, а часто – навіть вдосконалювати. І це лише, на перший погляд, маргінальні зусилля щодо основної роботи. По суті такі зусилля визначають значною мірою ефективність останньої. Не інакше виглядає справа і з дослідником. І він із належним сумлінням повинен ставитись до інструментів для своєї роботи – тримати їх у стані належної придатності. Дослідницьке обладнання, що є, у використанні даної дисципліни – термінологічні системи, базові класифікації і типології об'єктів, методи умовиводів, способи побудови узагальнення, техніка аналізу й інтерпретації – вимагають безперервних переглядів, контролю і реноваційних процедур. Така критична рефлексія над інструментарієм – це методологічний компонент наших починань. Ми вдаємось до неї завжди з думкою про її вихідну користь для основних досліджень: удосконалені засоби повинні наблизити і увиразнити для нас їхній предмет».

Подібні монотонні пояснення повторюються з часів позитивізму, хоча й, очевидно, виступали вже в найрізноманітніших словесних перевдяганнях. Однак сьогодні навіть «сірі люди» (ті міфічні споживачі науково-гуманітарної продукції) починають ставитись до них із острахом і сумнівом. Адже не треба спеціального втаємничення, щоб відчутти неадекватне роздратування щодо практик сучасної гуманітаристики. Поза сумнівом якоюсь мірою вони становлять вияв фальшивої свідомості дослідників, міцно прив'язаної до чогось, що вже не існує (якщо коли-небудь існувало), і того, що ефективно ізолює від фактичного. Однак, до таких пояснень також вдаються люди, які розуміють їхню неадекватність, але не відчують

жодних зобов'язань перед спадком позитивізму. Чому ж і ці люди їх уникають? Що цим гостроглядам не дає зазирнути правді у вічі? Однак, варто зауважити, що це різні справи: зазирнути правді у вічі і цю правду висловити (комусь). «Я знаю, що Р, але я волію говорити А» – так кажемо (собі), коли якісь *тактичні* (курсив автора. – О.С.) міркування наказують нам когось ввести в оману або відволікти його увагу від чогось істотного. Ми знаємо правду, однак вважаємо, що висловлювання її може виявитися для нас клопітним: підірве впевненість, якій ми радіємо, викличе слова критики, наштовхне на кпини (що про нас тоді скажуть?). Тож такі пояснення, як вище вказані, на сьогодні великою мірою мають тактичне значення. Вони адресовані т.зв. ширшій громадськості, а не співвиробникам знань. Чи справді ця приховувана правда *аж настільки* (курсив автора. – О.С.) осоромна?

***

А виглядає вона більш-менш так:

1. Сьогодні ми є свідками процесу емансипації методологічних зацікавлень, який жваво розвивається в межах різних гуманітарних дисциплін. (Прикладом того, що я маю на увазі, – тут і далі – є досвід науки про літературу. Однак, я вважаю, що зроблені у зв'язку з таким досвідом спостереження можна обґрунтовано узагальнити). Міркування про дослідницьку мову все частіше узалежнюються від потреб предметних знань. Мотивацію для їхнього розуміння створює тепер не лише бажання помножувати запас цих знань, усвідомлювана необхідність вирішувати проблеми, що не підлягають вирішенню в існуючих мовах, чи пояснення фактів, що попередньо не бралися до уваги, а насамперед складна для подолання потреба висловитись на тему засобів і процедур – які є, які повинні бути, які можна б собі уявити. На сьогодні ці засоби і процедури меншою мірою цікаві з огляду на їхню можливу дослідницьку корисність, вони більше цікаві як об'єкт можливих експлікацій, коментарів і доповнень. Головний інтерес викликає не те, що вони здатні щось описувати чи пояснювати, а те, якою мірою вони самі підлягають подальшим поясненням. Тим більше вони привертають увагу, чим більше можна про них оповісти. Таким чином, рефлексія над дослідницьким інструментом не є початком руху наближення до предмета; вона ініціює рух віддалення від нього: відкриває ланцюг висловлювань, які актуалізують по чергово щораз вищі семантичні ступені мови. Отже, від моделі шлях пролягає не до інтерпретації явищ, а до метамоделі, яка своєю чергою імплікує міркування про способи конструювання метамоделей. Не досить побудувати теорію, тому що натомість вона вимагає опертя на міцнішу метатеорію, а та вимагатиме нехибного поступу – на вищому рівні. Техніка аналізу повинна мати для себе виправдання не лише в успішному застосуванні, а насамперед у численних і багатосторонніх дослідженнях її внутрішньої логіки, оптимальних умов застосовуваності, що дають змогу передбачити її користь, не так для власної,

як для інших дисциплін тощо. Процес нагромадження висловлювань про засоби і процедури не має – у теоретичному вимірі – меж. Він може розвивати себе до безкінечності. У такий спосіб методологія починає жити власним життям: вона не мусить спеціально рахуватись зі своїм предметним підґрунтям – вона сама генерує власну проблематику і докладає до цього багато зусиль. Уже не обслуговування досліджень становить істину її буття, але насамперед – самообслуговування.

2. Підсилений інтерес до справ методології не пов'язаний принаймні з якоюсь особливою прив'язкою до тих дослідницьких мов, які підлягають методологічній рефлексії. Навпаки, вражає брак відданості тому, що могло б зацікавити або навіть викликати захват. Закоханості інтенсивні, але не тривають довго. Наше ставлення до методів, яким ми почергово надаємо перевагу, затавроване своєрідною невідповідністю: спочатку ми понад міру у захваті від них, а потім поспіхом кидаємо, перш ніж хтось випробує їхню експланаційну міць. Еволюційний процес сучасної гуманітаристики нагадує (що вже зауважено) серію епідемій – швидко поширюваних, але відносно короткотривалих. Ще одна не згасла, а друга (мовби хрестові експедиції у Бялошевського) вже її витісняє. Швидка ротація невикористаних мов жодній із них не дає змоги запанувати безумовно над даною дисципліною. Унаслідок чого немає шансу, аби в ній встановилась якась міротвірна парадигма, яка б уможливила упорядкування наростаючого методологічного досвіду. Повсюдно панує наша мала стабілізація. Її девіз зобов'язує: важливо мати у своєму розпорядженні багато різних мов, незалежно від того, чи є в будь-якій із них щось для вислову. У такому звучанні вона виражає положення пожадливого накопичення. Однак також має варіант, подібний до положення передбачливого господаря: про всяк випадок треба нагромадити якнайбільше засобів, а потім завжди знайдеться якийсь матеріал для обробки. Однак те «потім» не приходить, бо змінилися методологічні смаки і нікому на гадку не спаде тестувати застаріле приладдя. Адже покинуте – не зникає. Воно заповнює різноманітні комірочки і схови, безладно валяється на узбіччях доріг і звалищах; через якийсь час ще інколи слугує бідним провінціалам, до яких зміни вподобань і мод доходять зі значним запізненням. Щось мовиться про наслідки емансипаційного руху методології, один із таких рухів уже зараз не підлягає сумніву: небувале *надвиробництво* (курсив автора. – О.С.) пропонованих дослідницьких інструментів – понять, термінів, категоризацій, класифікацій, концептів, прав, інтерпретаційних фортелів... Лише деякі з них постали як відповідь на виклики предметних знань; більшість народилася зі спекуляції над іншими інструментами: з перетворень, відворотів та запозичень, що чиняться на межі доступних методологічних репертуарів. Асортимент вироблених у такий спосіб засобів перевищує потреби наявної теоретичної проблематики. Сьогоднішній клопіт не зумовлений тим, що постають питання, які очікують на відповідне мовне оформлення, потреба в якому лише визріває, але тим, що виникає надмір мови про неможливості

передбачити застосовність, що чекає на появу якихось питань. Це намір, позбавлений вловних ієрархій, і тому важкий для охоплення: у безладному змішанні сусідують в ньому категорії уявної користі з категоріями, що нагадують гаджети, забавки чи сюрреалістичні пристрої загадкового призначення або навіть показної нефункціональності.

3. Розростанням і автономізацією методології – однаково як у розрізі індивідуального дослідницького підходу, так і цілої дисципліни чи групи дисциплін – поза сумнівом керує *закон зволікання* (курсив автора. – *О.С.*) (який, як відомо, сформулював Паркінсон щодо цілковито іншого обшину справ). З приємністю вдаючись до розтрушування методів, ми відсуваємо в невизначене майбутнє момент, в якому нам би треба було послужити. Ми пояснюємо собі – треба ретельно підготуватись, адже тоді нам ніщо не загрожуватиме. Однак таке пояснення процесу підготовки може не мати краю, бо момент прийняття рішення про початок дії завжди небезпечний і породжує страх – незалежно від того, які надзусилля ми вклали в розробку докладних проектів і сценаріїв. Адже дія, в тому, що для неї істотне, ніколи не є продовженням міркувань про можливість своєї реалізації, а встановлює комплементарний порядок таким міркуванням. Вона переносить дієвця в іншу реальність і наражає його на ризик зустрічі з непередбаченим і невідомим. Методологія, в її сучасній невгамовності, є чимось подібним до охоронного ритуалу від такої конфронтації. Вона впроваджує елемент бажаної ретардації: множачи засоби, розтрушуючи можливості міркувань, вносячи затруднення і опосередкування. Постулюючи незліченні передвступні умови досліджень, вона дає нам змогу вдатись до гонорового стримування перед ризикованими вчинками. Інколи зволікання ідеологічно підтримує утопія майбутнього: коли *унормуються* (курсив автора. – *О.С.*) нарешті дослідницькі дії, встановляться відповідні кути бачення і преференції – тоді легко буде дослідникам порозумітися між собою і вони спільно почнуть зводити цілісну будівлю знань. Проти ідеї унормування і стандартизації дій промовляє небагато, бо лише увесь дотеперішній досвід гуманітаристики, в якій власне непорозуміння, сварки, зіткнення мов і понятійне замішання неодноразово виявлялися потужною проблемотвірною силою. Однак поки що – прихильники цієї утопії рекомендують – варто методично організовувати зразкові будмайданчики. Справді: будівлі якось не видно, але зате будмайданчиків невпинно прибуває. На кожному рух і рейвах: одні зносять приладдя, інші його сортують, ще інші встановлюють де треба, а ще інші старанно все занотовують у спеціальних обіжниках. І ось вулиця викладена лише з будмайданчиків. І ось місто викладене з таких вулиць. Це було б відносно влучним відображенням сьогоденної гуманістики. Але проєктанти і будівельники майбутніх палаців самі мусять десь жити. Навколо будмайданчиків виростають тимчасові будки, бараки і мазанки. У тих, будь-як зроблених, приміщеннях точиться приватне життя

проектантів і будівельників. А чи не такою є розбіжність між рафінованістю методології і повсякденною дослідною практикою?

4. Існують різні гіпотези на тему причин методологічних зволікань. Одна з них пояснює їх виснаженням (але таке твердження саме потребує пояснення!) сьогоденної гуманітаристики і – як наслідок – її схильністю до паразитування на породжених минулим теоріях і проблематиці. Приклад літературознавства не перечив би такій – немилій – гіпотезі. Основні питання, якими живе ця дисципліна, постали ще в міжвоєнний період. Завдяки російським формалістам, чехословацькому структуралізму, Інгардену, Лукачу, Бахтіну, Новій Критиці, глибинній психології... Теперішній час не збагатив цього фундаментального репертуару концепцій. Вони перебувають постійно на порядку денному. Можна сказати більше: визначають проблемний горизонт нинішнього наукового мислення про літературу і формують його різні стилі. У післявоєнний період не постали жодні гідні уваги спроби рішучого протиставлення цьому спадкові. Радше навпаки: власне усі перераховані літературознавчі програми останніх трьох десятиліть по суті були пригадуванням, інтерпретуванням і уточненням вже сформульованих (хоча й не завжди у своєму часі спостережених). Що ж лишається підвладним традиції, таким, що відчувають безпорадність перед закладеними в ній посиланнями? Очевидно вони якось мусять дати собі раду в її просторі, обжити те, що успадкували і чого переступити не вміють. Отже їм залишається... методологічна рефлексія над спадком: шліфування методів, уточнення понять, етикеткування засобів, спроби комбінування категорій, витончення технік аналізу (формалістичні процедури!), парадоксальні відтворення методологічних рекомендацій, увиразнення термінології. Це розмова людей, які намагаються заговорити свою безпорадність.

5. Інша гіпотеза привабливіша. Методологічні зволікання повинні б бути виявом зміни, яка на наших очах відбувається у розумінні повинності гуманітаристики. Коротко кажучи: свідчили б про наростаюче значення *людичного* (курсив автора. – *О.С.*) елемента у діях гуманітаристів і про схвалення цього елемента. Очевидно, ігровий момент завжди виступав у роботі філолога, історика чи філософа, однак був прихований у тіні серйозних і відповідальних завдань – обґрунтування Знань, пошук істини, пропагування Добра. Натомість для нинішньої ситуації знаменна не приховувана людичність, а навіть подразливо показова. Гуманітарій вже не буде соромитись того, що можливості досліджень цікавлять його більше, ніж ефективні дослідження. Він провадить безкорисливу гру з такими можливостями: прокламує – як певну спробу – нові дисципліни і спеціальності, заявляє детально розроблені проекти заходів, реалізацією яких не переймається, вигадує такі ригористичні правила поведінки, що з ними ніхто не годен впоратись, чинить метафоричні операції з термінологією, переміщує експериментальні мови та концепти. Зокрема він любить питати, «чи можлива дисципліна, яку я опрацьовую»? Найбільше радіє, коли вийде

йому зграбна негативна відповідь. Після отримання такої відповіді з чистою совістю віддає книжку в друк, що самим своїм об'ємом заперечує доведеній неможливості.

6. Ще варто згадати про гіпотезу, що має вульгарно-соціологічний характер. Вона проголошує, що відособлення і небувалий розвій методології можна пояснити як процес творення нових дослідницьких робочих місць – за умови, якщо приріст гуманітарних наукових кадрів випереджає дотеперішні можливості їхнього вживлення і використання.

***

Дивлюсь у вікно: є! – мої добрі знайомі. Щодень я бачу їх немало. Розсипані в мальовничу групу на поритому бульдозерами селищному майданчику. Ніби і разом, але кожен окремо – заглиблений у себе, зіпертий на лопату, застиглий наче в готовності до виконання цією лопатою першого руху. Вони не озираються з інтересом довкруз, як безсовісні нероби; навпаки: хворобливо сконцентровані. Немає в їхній поставі відповідного відпруження, властивого відпочивальникам після докладених зусиль. Бо вони також не відпочивають – не мають після чого. Робота на них лише чекає – повинні викопати рів. Збігають години, дні, тижні, пори року – а вони (ті самі? інші?) у незмінних позах, там само, де й раніше, в особливій незрушності. Тривають. Їхній стрим перед вчиненням дії, наперекір будь-яким сприятливим обставинам, межує вже зі справжнім героїзмом.

Чоловік, зіпертий на лопату, – чи звернув уже хтось із Вас увагу на його роль (майже символічну) на нашому пейзажі. Не буду заперечувати, що він мене зачаровує. Я можу підглядати за ним цілими годинами. Не раз я міркував над його духовним життям. Про що думає, застиглий у такій позі – триває? З якими ідеями бореться, хворобливо сконцентрований? Що за відкриття в ньому дозрівають? Я здогадуюся, що він зосереджено споглядає функціональний вигляд лопати і місце, в якому мав би занурити її штик. Міркує над їхнім співвідношенням, вивіряє кут, під яким найслушніше було би вдарити, властивості ґрунту і властивості інструменту. Продумав до кінця секвенційний порядок спланованої діяльності, виокремив її елементарні одиниці (так звані копеми) і уклав їх в доречну парадигму. Вибудував уже повне знання про роботу, що на нього чекає. Однак не приступає до неї. Адже знає, що вже перший змах лопатою стане для нього джерелом болісних розчарувань: штик увійде в землю не так як повинен, прекрасний інструмент забрудниться, а може навіть вищербиться. Чоловік вирішує ще раз усе продумати від початку: річ занадто серйозна, щоби він міг собі дозволити найменшу необережність!

червень 1978

*Переклад надійшов до редакції 21.03.2017
Прийнято до публікації 25.03.2017*